

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.-Dec. 2023

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2023ء، مسلسل شمارہ 7

☆ ڈاکٹر محمد عرفان الحق، ڈاکٹر کرامت علی منٹ

CONFLICT MANAGEMENT IN HEER WARIS SHAH**ہیر وارث شاہ دے جھیلیاں داخل****Abstract**

Present research paper is about the critical and analytical study regarding prevention, transformation, management and resolution of conflicts in the classical tragic love story of Heer Waris Shah. Conflict is basic human instinct and its resolution is basic need of human being. While man has been involved in conflicts since day one, he is also active in searching for their solutions. In present era researchers and experts from the well-known universities are searching about this topic and presenting their findings regarding conflicts and their solutions. Every religion presented solutions of conflicts to their followers. Islam presents comprehensive system regarding conflicts of life and their solutions. Now a day the topic of conflict management becomes a scientific subject of social science. Syed Waris Shah presented the romantic story

☆ اسٹنٹ پروفیسر، انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کچرل سٹڈیز پنجاب یونیورسٹی، لاہور
☆ اسٹنٹ پروفیسر، انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کچرل سٹڈیز پنجاب یونیورسٹی، لاہور

of Heer in 18th century. He has beautifully made the basic instincts of human life as a subject of his poetry. Especially the conflicts and their resolution are planted in natural style. Infact story of Heer reflected a tragic life of common man in the common society of Punjab in which he seems to be immersed in constant struggle at every moment. Waris Shah has skillfully presented human problems in the form of a romantic yet tragic story. Tragedy is actually the conflicts of life by facing them a person become helpless in front of destiny. Waris Shah has presented the resolution of conflicts from religious, socio-psychological and cultural aspects. In this article there has been a detail discussion about the resolution of disputes regarding tradition and modernity. This topic is new and important in the field of Punjabi research and criticism.

Keywords: Management. Resolution. Heer
Cultural. Tradition

”Conflict“ سماجی سائنساں تے سماجیات دے علماں وچ گل بات داسب توں وڈا سرنواواں اے۔
جس نوں اُردو وچ ”تنازع“ آکھیا جاندا اے۔ تنازع عربی زبان دا لفظ اے۔ محمد حسین نے سیرت نبوی ﷺ کی
روشنی وچ بیان کیتا:

”تنازع عربی زبان کا لفظ ہے اور نزاع سے مشتق ہے۔ ”نزاع“ کا معنی
کھینچنا ہے۔ پس دو یا دو سے زائد افراد کا کسی چیز کو اپنی طرف کھینچنا تنازع

کہلاتا ہے۔ جب کہ عام بول چال میں تنازع اختلاف، جھگڑے یا کش مکش کو کہا جاتا ہے۔ (1)

اصطلاحی طور پر تنازع کم از کم دو لوگوں یا گروہوں وچکارا جیہا سمبندھ اے جہاں دے مفاد، مقصد، نظریے یا لوڑاں وچ حقیقی تے تصوراتی طور تے ٹال دیا عدم مطابقت ہوئے۔ فائدیاں یا نظریاں دے ٹا کرے دی بنیاد تے جھگڑے دے فریق اک دو جے دے خلاف رد عمل وکھاندے نیں۔ عام طور تے جھگڑے نوں امن والٹ سمجھیا جاند اے، جد کے امن والٹ خوف اے تنازع خوف دا اہم سبب اے۔ امن تے خوف دے ٹا کرے نوں قرآن مجید وچ سورت القریش راہیں سمجھیا جاسکد اے:

وَأَمْنَهُمْ مِّنْ خَوْفٍ ۝

تے خوف وچ اوہناں نوں امن دتا (2)

”تنازع“ نظریاتی اختلاف اے جیہڑا قوماں تے تہذیبیاں وچکار تباہی تے بربادی دا کارن اے۔ ”تنازع“ حق تے شر وچکار آڈے دا ڈھ اے۔ تہذیبیاں دا ٹا کر وی اے تے انسانی غرضاں دا تصادم وی۔ زر، زمین تے زن دالالچ وی اے تے اختیار دی چاہ وی۔ ہوردی خواہش وی تے بقادی کوشش وی۔ حقیقت وچ ”تنازع“ نے حیاتی نوں ہر پاسیوں وگن وچ ولیا ہویا اے۔ ایہ ادبی لکھتاں دا اوہ عروج اے جس توں بغیر تخلیق نامکمل تے بے سواد رہندی اے۔ جھگڑے ہر تھاں نیں تے اپنی پچھان آپ کروالیندے نیں۔ سماجاں تے رہتلاں وچ جھگڑیاں دی پچھان اچرج نہیں حل دا اسلوب اہم اے۔ شعور تے سوجھ نے حیاتی دے جھگڑیاں دے تجزیاں، اوہناں دے حل دے اصولاں، ضابطیاں تے قاعدیاں بارے کھوج تے پرکھ دا سلسلہ علمی تے ادارہ جاتی پدھرا تے لیاندا۔

پنجاب دے سانجھے سماج دے مہا پرچارک وارث شاہ؟ نوں حیاتی دیاں عالم گیر حقیقتاں چچ نال بیان تے خاص کمال سی۔ وارث دافن اجو کے تخلیقی، تحقیقی تے تنقیدی شعوری قاعدیاں دے سانچیاں وچ جڑیا اے۔ کمال پاروں وارث شاہ ہر خاص تے عام کولوں سلاہنا کھٹ دا۔ وارث شاہ دی ہیر انسانی حیاتی دے تجزیاں تے نیچیاں بارے تخلیق کیتی گئی ٹھوس تے موکلی لکھت اے جس وچ شاعر نے کمال اچیر تانال حیاتی دیاں اونچاں تے نیچاں نوں

کھنگالیا۔ حسین شہدوں حیاتِ داکوئی پکھ ہیرتوں باہر نہیں جا پدا اوہناں لکھیا:
 ”زندگی وچ اے تائیں اجیھا ویلا کوئی نہیں آیا جتھے مینوں کوئی وی شعری،

ادبی تے فنی لوڑ پئی ہووے تے شاہ ہوراں پوری نہ کیتی ہووے“۔ (3)

وارث شاہ دی ہیر وچ جھگڑیاں دا بیان اوہدوں شروع ہو یا جدوں موجود چوہدری تے سب توں نکلے پتر
 دھید ونوں باقی دھیاں پتر اں نالوں ودھ چاہ دتی۔ بھراواں وچ حسد دا جذبہ نسیا اوہناں پو پجوں کھل کے اظہار کیتا۔
 اخلاقی، سماجی تے معاشی دبا پاروں موجود چوہدری دے ہوندیاں ایہ جھگڑا دیار ہیا۔ باپ دے مرن مگروں تنازع اپنی
 فطری صورت وچ نسر دا اے، جدوں بھرا قاضی تے سر پینچ نوں نال رلا کے بنجر زمین دھید و دے پیٹے پاندیاں بھونئیں
 دے رولے وچ لگا دالیندینیں۔ اپنے ولوں اوہناں تنازع حل کر لیا جدوں پٹے چو پڑ کے ونجھلی وجان والا ہل چلان
 گیا تے بھراواں دے دھرو دی حقیقت اوس دے سامنے آگئی۔ ماس نوہواں توں وکھ ہوندا۔ ایسے پاروں رانجھا کھلم کھلا
 بھراواں نوں دوش دین دی تھوئیں بھرجائیاں نال آڈالایا تے سارا دوش بھرجائیاں نوں دتا۔

تساں چھترے مرد بنا دتے سپ رسیاں دے کرو ڈاریونی

را بے بھوج دے مکھ لگام دے کے چڑھ دوڑیاں ہوٹوئیں ہاریونی

کیرو پانڈواں دی صفا گال سٹی ذرا گل دے نال ہر یاریونی

راون لنک لٹائیکے گرد ہو یا کارے تساں دے ہین ہتیار یونی (4)

بھرجائیاں اوہدے توں بھریاں پیٹھیاں سن۔ اک تے دھید اوہناں دے جنیاں توں چوکھا سوہنا تے
 ماییاں دالا ڈلاسی۔ اوہنے اپنا جتا سوارن تے ونجھلی وجان توں سوا کدی ہو ر کوئی کم وی نہ کیتا اوہناں دے جنے پیلپیاں
 وچ جتے رہندے۔ دوویں گلاں اوہناں دے وارے دیاں نہیں سن۔ دوواں دھراں ولوں اک دو بے تے الزام
 لائے جان دے۔ گھردی اگ باہروں دسدی اے تے ساریاں نوں سیکن لگا۔ بے دھیانی وچ بھرجائیاں اپنے گھردی
 اگ پرانے گھر سٹ کے رانجھے نوں ناممکن ٹاسک دتا۔ اوہناں دی بلا کسے ہو ر گل جاپئی۔ رانجھا جتاں کجھ آکھ سکد اسی
 آکھیا۔ اوہدے کول آکھن لئی کجھ نہیں سی۔ جھگڑے وچ جان باقی نہ رہی۔ رانجھے نوں سنن داراہ لبھا اوس غنیمت جان
 کے فیصلہ سنا دتا۔

ہیر دے قصے وچ وارث شاہ نے رانجھے دے کردار نوں آرسی دے روپ وچ پیش کیتا۔ جس وچ اخلاقیات، سماج، سیاست، مذہب تے معاشیات دے سارے روگ وکھرے وکھرے دکھالی دیندے۔ ایس آرسی وچ سماج دے ہر انگ نوں اپنا رنگ دسدا۔ جے کوئی بھیڑ ہووے تاں اوہدا کو جھ، چنگلیائی ہووے تے اوہدا سو پین صاف صاف مکھ وکھالے آندا اے۔ ایس تنازعے دا اک پکھ نجم حسین سید نے نکھیریا:

”تخت ہزارے دے چلدے ویہار نوں رانجھے کولوں وڈا دھڑکا ہے۔ ایس وجھوں رانجھے دے بھرا بھر جائیاں اوہنوں بھنڈ دے ہن تے اپنے ولوں اوہنوں لکھوں ہولا کر کے اوہدا ڈنگ پے کڈھیندے ہن۔ پرا ایس سلوک نال رانجھے نوں تخت ہزارے دی رہتل دا اصلا ہتھوں صاف ہو کے دسیا۔ اوہنے جاتا جو ایہہ رہتل منس پال نہیں وست پال ہے۔ ایس رہتل دے مارے جیون نہیں جال دے مل مارن نوں ای جیون سمجھدے ہن۔“ (5)

وقتی طور تے جھگڑا نہڑ گیا تنازعے دے حل نے سماج دے سامنے رانجھے نوں مظلوم تے بھراواں بھر جائیاں نوں ظالم ثابت کردتا۔ رانجھے نے میدان چھڈن دا اعلان کیتا تے بھراواں بھر جائیاں نوں ہار دین لگی۔ جس توں بچن لئی اوہناں ٹل لایا۔ زر زمین تے زن دے ڈھلے جھگڑے توں باہر نکلیا اوہدا اگلا پڑ مذہب تے عقیدے دا کھیتر سی۔ جتھے اوس ریتاں توں بغاوت کیتی ادھی راتیں مسیت وچ وچھلی وجانی شروع کردتی۔ پنڈ کٹھا ہو گیا۔ مسیت داملاں وی سی۔ ایس واقعے نوں تنویر بخاری لکھدے نیں:

”ملانے رانجھا کی شکل و صورت اور چال ڈھال دیکھتے ہوئے اسے غیر شرح قرار دیا اور مسجد سے نکل جانے کا حکم دیا۔ رانجھا ملاؤں کے عیوب بیان کرتا رہا۔ آخر کار ملانے کہا چپکے سے رات بسر کر کے علی الصبح مسجد سے نکل جانا۔“ (6)

رانجھے دی حرکت نوں لوکائی بھاویں چنگا نیا ہووے پر ساتھ سب نے ملاں دا دتا۔ کسے وچ ملاں دے

مقابلہ رانجھے ول ہون دی جرات نہیں سی۔ جھگڑیاں دی پنڈتے مذہب داٹھکیڈار ملاں پہلے دھونس جمائی فیر مذہب دے اوہلے رانجھے تے حملے کردا۔ رانجھے ملاں دے کروت گنوائے:

داڑھی شیخ دی عمل شیطان والے کیہارانیو جان دیاں راہیاں نوں

اگے کڈھ قرآن بہیں منبر کیہا اڈیو مکردیاں پھاہیاں نوں (7)

رانجھے نے یللا بن کے ملاں دی عزت دا حلوہ کر چھڈیا۔ ملاں نوں رج کے ذلیل کیتا۔ حسین شاہد نے وارث شاہ دی پیش کش نوں ٹچکر ڈھنگ قرار دتا۔ جھگڑا انت تے اپڑیا۔ ملاں نوں جان چھڈانی اوکھی لگی۔ غصے وچ رانجھے نوں مستیوں نکل جان دا حکم دتا گیا۔ گل نہ بنی تے سویرے سویرے مسیت چھڈن دا آکھ کے اوہ اک پاسے ہو گیا۔ جس پاروں وقتی طور تے جھگڑا مک گیا۔ عقیدے تے مذہب نال سنگ پھسان مگروں اگلا مقابلہ اختیار تے اجارہ داری نال سی۔ دریا کنڈے لڈن ملاح دی منت ترلا کیتا پئی اوہنوں دریا پار کروا دیوے۔ لڈن تے اوہدے منت ترلے نوں کسے کھاتے نہ جانیا۔ نوں تنازعہ نسر پیا۔ لڈن دی دریا پار کران تے اجارہ داری سی رانجھے نوں اپنے فن تے مان سی۔ اوس جھلی و جانی شروع کردتی۔ پتن دے سارے لوک اوہدے پیریں پے گئے۔ اوہناں وچ لڈن دیاں دونوں بیویاں وی سن۔ رانجھے نے تنازعے نوں حل کرن پاروں لڈن دیاں بیویاں نوں اپنی نیت دسی۔ اوہدے گل پے گیا۔ لڈن تے اپنے اختیار تے ضد دی قربانی دے کے عزت بچان دی کوشش کیتی۔ رانجھا لڈن نال لڑ نہیں سکدا پر اوس فن دے زور تے لڈن دیاں بیویاں راہیں مقصد حاصل کر لیا۔ رانجھے دا مقصد حاصل ہون پاروں تنازع مک گیا۔ لڈن دے اختیار تے ضد دی بلی چڑھ گئی۔ جھگڑا مک گیا۔ رانجھا جت گیا تے لڈن ہار گیا۔

تنازعیماں بھری حیاتی دریا دے اُراروں پار جا پچی آرسی رانجھا ہیر سیال دے خاص پلنگ تے جا پجا۔ تخت ہزارے دے مست اربیلے سندھ چھبیل گھرو دی نرگیست اپنی تھاویں پرالیں آرسی وچ نرگسی نیناں، ماہتابی حسن، گلابی گلکھاں تے بے انت سوپن دی مالک جٹی ہیر اپنے جمال نوں ویکھدی، پچھاندی تے مان دی سی۔ موجو چوہدری دے مرن مگروں ہیر اوہنوں اپنا ہو کے ملی۔ تخت ہزارے توں جھنگ سیالاں تائیں ہیر اوہ پہلا کردارے جس نال رانجھے دا کوئی تنازع نہ بنیا۔ لوہالوہے دی کاٹ اے، حسن نے حسن شکار کیتا حسن ای حسن دانسانہ بنیا۔ نظریاتی طور تے ایکتا پاروں جھگڑا نہ پھٹیا۔ رانجھے نوں پہلی واری حسن تے جمال دی ٹکر دسی۔ مقابلہ برابر داسی۔ صنفی تضاد نے

حسد دی تھاں محبت ودھائی۔ رانجھاڑائی جھگڑے وچ صرف زبان چلان والا گھروسی۔ اوہ نہ تخت ہزارے کسے دے ہتھیں پیاتے نہ جھنگ سیالاں نال گھیا مقصد پاروں ون سونے حیلے بھالدار ہیا اوس جھگڑیاں نوں گل بات توں اگے نہ ودھن دتا۔ اوس تقدیر تے چھڈیا فرار داسو کھارہ لہیا بہت کمزور دل سی۔ اوہنوں پک ہوئی کہ مخالف ہتھ نہ چڑھے گلاں راہیں اوس واہ لایا۔ رانجھے بھراواں، بھر جانیاں، کیدو، سیالاں، کھیڑیاں تے اپنے وسیب وچوں کسے نال وی ہتھو ہتھی ہون دی جرات نہ کیتی۔ ہیر دے آکھن تے وی بھجان دی جرات نہ کیتی۔ شریف کنجاہی اوہنوں وگڑیا بال آکھ کے کچا منیا۔ اوہناں موجب:

”رانجھیاں تے دل دا ہے ای کچا سی تے یاں غرض نے انھاں کیتا ہو یا سی“۔ (8)

اوس تقدیر داسہارا التا۔ کدی پنجواں پیراں کول تے کدی بال ناتھ دے ٹیلے جوگ لین پنجیا اوہ ٹلیا نہ۔ رانجھے نوں نجم حسین سید اپنے دھبوں سمجھیا:

”ہر دسی دا اندر رانجھے نال ورتارے توں پچھانیاں جاندا ہے۔ وارث اپنی ایہہ کس وٹی بو ہے بو ہے کھڑ دا ہے تے لوکائی دے اندر لے باہر لے رویاں دا نکھیر ایہدے ہتھوں کرواندا ہے۔ ایس کس وٹی اُتے آن کے جے کوئی پگدا ہے تاں اوہ ہیر ہے“۔ (9)

رانجھے توں وکھ ہیر ہر کسے نال کھیندی۔ اوہ ہتھ چھٹ سی۔ شریف کنجاہی نے اوہنوں ضدل آکھیا، بلا دا اعتماد مونہوں گل بعدوں کردی تے ہتھ پہلے چگدی۔ مار کٹائی توں سنگدی نہ جتھے ہتھ نہ چلانندی او تھے زبان چلا لہندی۔ ٹھیٹھ مشرتی کڑی۔ پیو پھڑ لیند اتے چپ کر کے اوہدے نال ٹر پیندی۔ قاضی تے دو جے ساکاں نال اخیر سمے تک پوری لہندی پیو بھرا نال آپے توں باہر نہ ہوندی۔ ہیر نال عشق مگروں رانجھے دا اگلا جھگڑا شر تے منافقت دے کھیتر کیدو نال سی۔ جھگڑے وچ رانجھا کلا نہیں سی سگوں ہیر اوہدے نال کھلوتی سی۔ ہیر رانجھے سامنے کیدو دی منافقت چاک کیتی۔ جھگڑے وچ منافقت دے مقابلے وچ عشق سی۔ کیدو منافقت تے شردی علامت دے طور تے عشق دے استعارے ہیر دے مقابلے سی تے خوب مار کھادی جھگڑے نوں کسے صورت مکن نہ دتا۔ عشق تے منافقت دے ازلی جھگڑے وچ منافقت نوں ڈھیر مار پئی پر جھگڑا نہ مکا جھگڑے پاروں عشق مگروں بے گھر ہو گیا پر جھگڑا نہ مکا۔ جھگڑے نوں ذبانی رکھ

کے وارث شاہ عشق نون دوام دے اڈے چاڑھیا۔ کہانی وچ نواں موڑ اسارن لئی ازلی جھگڑی دے اک جی نون وچوں کڈھ دتا۔ رانجھے نون دریا توں پار لنگھا کے کہانی وچ نواں موڑ آ یا سی۔ کید و نرا ہیر تے رانجھے نون لے کے نہیں جھگڑیا سگوں نون پر یا وچ لے گیا۔ گھر دی گل گھروں پر ہیا وچ آ گئی۔ کید و برائی دی علامت دے طور قابل نفرت اے۔ باوجود ایس دے کہ کجھ سو جھواناں اوہنوں غیرت دے پیامبر دے طور تے پیش کیتا۔ جھنگ وچ کید و گناہ دی علامت تے شیطان دا استعارہ اے۔ جھگڑے اوہدے آل دوا لے گھمدے تے جھگڑیاں دا کھرا کید و تا میں اپڑنا سی۔ تخت ہزارے، دریا دے کندھے تے مسیت وچ کید و نہیں سی۔ فیر جھگڑے کیوں پھٹے۔ رنگ پور وچ وی کید و دکھالی نہیں دیندا جھگڑے موجود سن۔ رومانوی داستان دے کرداراں نون روح قبولت کھوں ”دانس“ دا ذکر لازمی اے۔ جھگڑے شیطان پاروں پھدے نیں نفس دا کردار وی اہم اے۔ کید و دھن دا پکا سی۔ مار کھاندا ذلیل ہوندا پر کسے سے وی اوہنوں کم چھڈن دا خیال نہ آیا۔ جدوں گھر دی گل باہر گئی تے او تھے وی اوہنوں گھنی مذاحمت دا سامنا کرنا پیا:

جھوٹیاں سچیاں چغلیاں میل کے تے گھر و گھری لوتیاں لانوناں ہیں

پیو پتراں توں یار یار کولوں مانواں دھیاں نون پاڑ دکھاناں ہیں (10)

گل نون منوان لئی بھرویں مہم چلائی۔ اوس چوچک نون مجبور کر کے چاک نون جواب دوا دتا معاشی دبا اوہدے کولوں نہیں سہیا گیا۔ ملکی نال سب ٹہل ٹکور کروان دی صلاح کیتی۔ رانجھے نون فیر چاک رکھ لیا تے ایہ نہیں سگوں اوہنوں ہیر نال ویاہ والا لچ دتا۔ چوچک ایس کھوں سنجیدگی نال سوچیا وی۔ وارث شاہ دی ہیر دا سب توں وڈا جھگڑا کید و اے۔ زر زمین تے زن دے معاملے وچ چوکھا بھانبر زن نال مچدا اے۔ اخلاقیات، سماجیات، دینیات تے معاشیات سب کجھ ایس بھانبر وچ بل کے سواہ ہو جاندا اے۔ کید و دی تحریک کھنوں مہر چوچک مجبور ہو کے خاندان والیاں دی گل منی تے ہیر دار شتہ سیدے کھیڑے نال کرن لئی تیار ہو گیا۔ کید و دے جھگڑے وچ سماجی دبا، اخلاقیات دیاں دھجیاں، مذہب نون اپنے موافق ورتتا، زردی قدر و دھان تے زن نون کسے کھاتے نہ لیان ورگے معاملے مکھ دکھالے نیں۔ وڈے جھگڑے نون وقتی طور نیڑن لئی وارث شاہ ہیر نون کھیڑیاں ول ٹورن دا جتن کیتا:

قاضی بنھ نکاح تے گھت ڈولی نال کھیڑیاں دے دتی تور میاں

کھیڑے ہیر نون گھن کے رواں ہوئے جویں مال نون لے وگے چور میاں (11)

ہیر پوتے بھرا دے سامنے بے وس سی اوہنوں زبردستی کھیڑیاں نال دتا گیا۔ ہیر جاندیاں جاندیاں رانجھے نوں مجبوری دسن دے نال وعدہ وی کر گئی۔ وڈا جھگڑا نہیڑ دتا گیا تے مصیبت کھیڑیاں دے گل پادتی۔ بظاہر مایاں سامنے ہیر ہار گئی۔ ہیر نوں مرضی دے خلاف کھیڑیاں نال ٹور دتا گیا جو اصل حل نہیں سی۔ ہر کسے نوں آپو اپنی پئی ہوئی سی۔ وارث شاہ نے سہتی دانتازع وکھلایا اے۔ سہتی اپنی غرض پاروں رانجھے تے ہیر نال اپنا جھگڑا نہیڑیا۔ اوہنوں نہ قدراں دی پرواہ سی، نہ مایاں دی عزت آبرودی۔ اوہدے لئی غرض اہم سی جیہدے پاروں اوہ سب کجھ چھڈن نوں تیار سی۔ رانجھا کواری ہیر نوں ادھل نہ سیا۔ اوہنوں ہیر دی جدائی نے زور ماریا تے اوہ ویاہی ہیر نوں ادھالنے تے تیار ہو گیا۔ کم لئی اوہنوں قوت درکاری سی۔ رانجھے داوس نہیں سی سی۔ ہیر جدائی دی بھٹھی وچ بلدی۔ سنیہا گھلیا۔ رانجھے نے جوگ لین دانیصلہ کیتا۔ ویلے دی نزاکت دے پیش نظر سی۔ جوگ اپنی شرطوں تے لیا تے بال ناتھ نے رانجھے دے مضبوط اردے نوں ویکھ کے اوہدے نال جھگڑا کھڑا کرن دی تھاویں اوہدا مقصد حل کردتا۔ بال ناتھ سیانسی اوس اپنے آپ نوں جھگڑے توں بچایا۔ چیلیاں جھگڑا کھلارن دی کوشش کیتی پر بال ناتھ نے اک نہ چلن دتی۔ جوگ مگروں رانجھا رنگ پورا پڑیا۔ سہتی تے اوہدیاں سہیلیاں نال جھگڑیا ہو یا۔

نکاح لئی ایجاب و قبول لازمی اے۔ ہیر نے ایجاب قبول کیتا ای نہیں سی۔ نکاح کہدے نال ہو یا۔ اوہ بے نکاحی کھیڑیاں نال ٹوری گئی۔ اوہنوں اوس چنگل توں کڈھنا شرعی سی جیہدے سب جانوں سن۔ ایس جھگڑی پاروں رانجھا انصاف توں وٹ گیا۔ جوگ مگروں اوہ روحانی طور تے کمزور نہیں سی۔ جوگ اوہدیاں مجبوریاں داتریاق سی۔ اوس بد عادت شہرنوں اگ لگ گئی۔ راجے سپاہیاں راہیں رانجھے نوں بلایا تے کھیڑیاں کولوں ہیر کھوہ کے رانجھے دے حوالے کیتی۔ جھگڑے دے حل لئی اردلی راجے آتیسماجی تے معاشی دبانے اہم کردار ادا کیتا۔ رانجھا فیربغیر لڑیاں جت گیا۔ کھیڑے، قنون تے اقتدار سب ہار گئے۔ اقتدار نے رانجھے ول ہو کے اپنے آپ نوں بچالیا۔

انصاف دے خلاف طاقت داقنون۔ طاقت دامعیاری۔ رانجھے کول باطنی طاقت سی جیہڑی کیدو دے فریب توں نہ بچاسکی۔ اوہ ہیر دے مرن مگروں مر کے امر ہو گیا۔ رانجھا جھگڑیاں توں سچدا اخیر لے ”نزع“ تائیں اپڑ گیا ایہ کھیڈ رانجھے نوں امر کر کے تم ہوئی۔ داستان دے انت تے ہیر دے مرن دا کارن کیدو سی۔ جس نے اپنے دا وچ پھاہ کے ظاہری طور تے کامیاب کھٹی ہیر رانجھے نوں ملن توں پہلے ہی مر گئی۔ رانجھا جت لے کے جھنگ ول ٹریا پر اوہنوں راہ

وچ ہیر دے مرن دی خبر ملی۔ اوہ ہیر دی قبر تے چجیا۔ قبر نوں وکھ کے دم دے دتے:

رانجھے وانگ فرہاد دے آہ کڈھی جان گئی سو ہوئے ہوا میاں
دونویں دار فنا تھیں گئے ثابت جائے پھرے تیں دار بقا میں
دونویں راہ مجاز دے رہے ثابت نال صدق دے گئے وہاء میاں
وارث شاہ اس خواب سرائے دی تے کئی واہڑے گئے و جا میاں (12)

داستان دا اخیر لاتناز عسی۔ جس پاروں رومانوی داستان دا انت المیہ اے۔ ڈاکٹر منظور اعجاز (جنم 1949ء)

نے کہانی دے انت وچ ہیر تے رانجھے دے مرن نوں فطری قرار دتا:

”اچیہے جتن کرن والیاں دا اخیر موت ہی ہونا ہے۔ وارث شاہ ہوراں قصے
دا اخیر ٹیج دی بنا کے تاریخ دے جبر نوں منن تے سامنے لیا ون دا اپرا لاکیتا
ہے۔“ (13)

اتفاق نہیں، کیوں جیوارث شاہ نے داستان دا انت ایسے تے کر کے اوہنوں امر کردتا۔ وارث شاہ نے ہیر
تے رانجھے دی مسلسل جدوجہد نوں کامیاب دکھایا اے۔ رانجھے تے ہیر دے میل وچ سب رکاوٹاں مک گئیاں سیال
اودا باقاعدہ نکاح رانجھے نال کرن تے راضی ہو گیا۔ مرنا برحق اے۔ ہیر تے رانجھے آخر انجام نوں اپڑے۔ جے اوہ
طبعی زندگی گزار دے تے کدی وی امر نہ ہوندے۔ آخری جھگڑے وچ سماج توں عالم برزخ ول کڈھ کے وارث شاہ
نہ صرف اوہناں نوں امر کیتا سگوں ہمیش لئی دنیا وی جھگڑیاں توں محفوظ کیتا۔

حوالے

- 1- Muhammad Hussain, Hal Tanazaat kay Tareekay-Seerat e Nabvi ki Roshni ma, Mahnama Al Shariah, 1st Junuary 2016, P:1
- 2- Al-Quran: Al Quraish
- 3- Hussain Shahid, Ma tay Waras Shah Mashmoolah Poornay, Lahore: Aziz Publisher, 1991, P:69
- 4- Abdul Aziz (Muratab), Heer Waris Shah, Lahore: Aziz Book Depu, 2008, P:28
- 5- Najam Hussain Syed, Nadiyahun Par Ranjan da Thana Mashmoola Saran, Lahore: Sucheet Kitab Ghar, 2007, P:12
- 6- Tanveer Bukhari, Heer Waras Shah ki Kahani Waris Shah ki Zubani Mashmoola Waris Shah, Islamabad: National Book Foundation, 2012, P:155
- 7- Abdul Aziz (Muratab), Heer Waris Shah, P:39
- 8- Sharif Kunjahi, Ranja ik Wigria Ball Mashmoola Jhatiyen, Lahore: Aziz Book Depu, 1994, P:60
- 9- Najam Hussain Syed, Waris di Naqal Mashmoola Sedan, P:72
- 10- Abdul Aziz (Muratab), Heer Waris Shah, P:109
- 11- Ibid, P:162
- 12- Abdul Aziz (Muratab), Heer Waris Shah, P:464
- 13- Dr. Manzoor Ijaz, Waris Shah di Mudhli Wichar Dhara ty Punjabi Reet, Lahore: Sulaikh, 2019, P:29